

БОРИС КУЗЬМИЧ ПИЛИПЕНКО

Народився 16 (за іншими даними 18) липня 1892 р. в м. Чернігові. В 1912 - 1918 рр - студент юридичного факультету Київського університету. В кінці 1919 р. працює у відділі непрямих податків при Харківському губвиконкомі. Згодом - інструктор "Споживчого товариства Півдня Росії". В кінці 1920 р. - інструктор Чернігівського губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини. В 1922 р. завідувач Чернігівського етнографічного музею. Згодом керував етнографічним відділом Чернігівського державного музею. 3 лютого 1926 р. очолив відділ побуту й ідеології Всеукраїнського соціального музею ім. Артема у Харкові. Восени 1926 р. аспірант етнологіко-краєзнавчої секції кафедри історії української культури ім. Д.І.Багалія. 3 1929 р. співробітник Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г.Шевченка у Києві. 25 лютого 1933 р. заарештований як член "Української військової організації". В липні 1934 р. справу припинили. В квітні 1935 р. знову заарештували. 4 лютого 1936 р. засуджений до 7 років ВТТ. 9 жовтня 1937 р. судова трійка НКВС Ленінградської області засудила до розстрілу. Реабілітований.

Ім'я відомого українського художника і етнографа, мистецтвознавця і пам'яткоохоронця Бориса Кузьмича Пилипенка, здавалось, назавжди поховане під порохом часу і людського забуття. Але правда, якими б тернистими дорогами не пробивалися вона до людей, врешті-решт повернула українській культурі доробок цієї людини, освітила його непересічний талант і трагічну долю.

Народився Борис Кузьмич Пилипенко 16 (за іншими даними 18) липня 1892 р. в м. Чернігові в сім'ї писаря повітового з'їзду мирових суддів. В 1901 р. Борис вступив до першого класу міської гімназії, яку успішно закінчив в 1911 р. Через рік він вступив на юридичний факультет Київського університету. Незважаючи на постійні матеріальні труднощі, успішно опанував університетський курс. На початку 1918 р. склав державні іспити при юридичній комісії Київського університету,

отримавши право на одержання диплома другого ступеня про юридичну освіту¹.

Зосередившись на навчанні, Б. К. Пилипенко не брав помітної участі в політичних подіях 1917-1918 рр. Прагнув уникнути і участі у братовбивчій війні. Коли з приходом до Чернігова денікінців нависла загроза мобілізації до “добровольчої” армії, Борис Кузьмич виїхав до Харкова, де влаштувався в акцизному управлінні. Після встановлення радянської влади в Харкові в кінці 1919 р. працював у відділі непрямих податків при губвиконкомі. Згодом працював інструктором “Споживчого товариства Півдня Росії”².

В 1920 р., повернувшись до Чернігова, Б. К. Пилипенко співробітничав з різними кооперативними товариствами. Та все більше місце в його житті займає громадська робота на ниві дослідження пам'яток історії, якою захопився ще у студентські роки. Вже тоді молодий дослідник пройшов хорошу школу музейної та наукової роботи у відомого історика і археографа В. Модзалевського. Борис Кузьмич під його керівництвом багато працював над архівними документами і збірками музею В. В. Тарновського, збирав матеріали з історії народного мистецтва³. На багатотисячних народних традиціях зростає він і як самобутній художник. Саме як митець яскраво вираженого етнографічного напрямку Б. К. Пилипенко з 1912 р. почав брати участь у різноманітних художніх виставках⁴.

В кінці 1920 р. йому запропонували посаду інструктора Чернігівського губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (губКОПМИС). Приймавши без вагань цю пропозицію, Б. К. Пилипенко на початку 20-х років чимало зробив для організації роботи пам'яткоохоронних органів, дослідження та збереження на Чернігівщині безцінної спадщини минулих поколінь. Так, разом з археологом Ю. Виноградським вони здійснили обслідування археологічних пам'яток Наддніпрянщини, виконавши цілий ряд креслень та замальовок стародавніх городищ, курганів, стоянок.

Особливу увагу Б. К. Пилипенко приділяв дослідженню і музеєфікації етнографічних пам'яток. Він, зокрема, був причетний до утворення в 1920 р. Чернігівського етнографічного музею, а в 1922 р. став його завідуючим. Брав також участь і в організації Чернігівського музею культів. Після злиття в 1923 р. музейних осередків міста в єдиний Чернігівський державний музей Б. К. Пилипенко до початку 1926 р. завідував у ньому етнографічним відділом.

Не зважаючи на завантаженість музейними справами, Борис Кузьмич, не лише не обмежив, а й навпаки - значно розширив географію науково-дослідної роботи. Він продовжував досліджувати пам'ятки Любеча, Сосниці, Батурина, Березного і Салтикової Дівиці, сіл Городнянського повіту, здійснив комплексне дослідження с.Кіинки. Помітно розширив він і коло досліджуваних проблем - цікавився історією й традиціями народного дерев'яного зодчества, шиття, кустарних промислів, виготовленням писанок тощо. В його активі - і вивчення ярмарок, і обстеження нових печер у Чернігові, і болотних городищ Городнянського повіту, і підготовка описів, креслень найбільш визначних культурних пам'яток⁵.

Ставши на початку 20-х років одним із провідних етнографів Чернігівщини, Б. К. Пилипенко, від дня заснування (липень 1923 р.) і до реорганізації (1925 р.), очолював етнографічну секцію Чернігівського наукового товариства. На засіданнях Товариства і секції неодноразово виступав з доповідями та повідомленнями.

В першій половині 20-х років Б. К. Пилипенко успішно працював і на освітянській ниві, читав лекції по мистецтву і соціології у Чернігівському інституті народної освіти, українському народному будівництву - у Чернігівському індустріальному технікумі, викладав в школі фабрично-заводського учнівства спілки поліграфічних працівників⁶.

Навчаючи інших, Борис Кузьмич завжди прагнув до поглиблення власних знань, розширення горизонтів своїх наукових пошуків. Тому, коли в лютому 1926 р. запропонували очолити відділ побуту й ідеології Всеукраїнського

соціального музею (ВСМ) ім. Артема у Харкові, він з радістю прийняв її і скоро приступив до виконання службових обов'язків на новому місці роботи.

Восени 1926 р. Б. К. Пилипенко був зарахований аспірантом етнологічно-краєзнавчої секції кафедри історії української культури ім. Д. І. Багалія. Під керівництвом і при допомозі Дмитра Івановича, відомих етнографів - О. В. Ветухова, П. Г. Ковалевського значно активізував власну наукову роботу. Лише в 1926-1927 рр. на засіданні секції ним були зачитані доповіді: "Орнаментальні прикраси та іконографічний розпис нових печер в м. Чернігові", "Вибойка в м. Борзни", "Революційні сюжети й сучасний побут в гончарному виробництві в с. Олешині Чернігівського округу", "Типові городки Чернігівського округу", "Характерні ознаки хозарської культури за матеріалами салтівських розкопок" та інші. Безперечно користь досліднику принесла його робота у Харківському науковому товаристві, яке об'єднувало відомих та авторитетних вчених. Успішно працював він і над промоційною (дисертаційною) темою на звання наукового співробітника - "Млинарство на Чернігівщині". Зрештою, підготував цікаву і ґрунтовну роботу. Заслухавши в травні 1928 р. промоційну доповідь Бориса Кузьмича, кафедра історії української культури прийняла рішення про зарахування йому аспірантського стажу і клопотатися перед Укрнаукою НКО України про затвердження Б.К.Пилипенка на посаді наукового співробітника кафедри. Укрнаука не мала ніяких заперечень⁷.

Харків відкрив для Б. К. Пилипенка і нові перспективи на мистецькій ниві. Вже в серпні 1926 р. його обирають головою Харківської філії Асоціації художників Червоної України (АХЧУ). 15 січня 1927 р. на нараді уповноважених АХЧУ Бориса Кузьмича затверджують заступником голови центральної президії Асоціації, а з квітня 1928 р. - він голова президії цієї представницької творчої організації. Обіймаючи в АХЧУ відповідальні посади, Б. К. Пилипенко чимало зробив для розгортання діяльності Асоціації, зростання її авторитету⁸. Згодом

Б. К. Пилипенко, згадуючи про харківський період своєї роботи в АХЧУ, напише: "Це був найбільш щасливий час у моєму житті. Я був корисний людям"⁹.

На жаль, значно менше виправдалися сподівання Б. К. Пилипенка щодо музейної роботи. Він не сприйняв ідеї соціального музею, яка, певним чином, заперечувала ті принципи музейної роботи, на яких виховувався Б. К. Пилипенко ще в дореволюційний час. Тому вже влітку 1927 р. почав домагатися переведення на роботу до Всеукраїнського історичного музею ім.Т.Г.Шевченка у Києві. Зрештою, з весни 1929 р. він - його співробітник¹⁰.

Нова робота породжувала і нові плани, задуми, стимулювала у науковому та творчому відношенні. До осені 1929 р. Б. К. Пилипенко відвідав Чернігівський, Лубенський, Черкаський, Новгород-Волинський музеї, де здійснив науковий опис і фотофіксацію найбільш визначних етнографічних пам'яток. В 1929-1930 рр. досліджував побут сільськогосподарських комун на Чернігівщині та колгоспників Бориспільщини, вивчав традиції українського ливарництва, збирав матеріали про розвиток водного транспорту на Десні. Дослідив також іконостас колишнього Свенського монастиря, розібраний в ході однієї з численних антирелігійних кампаній¹¹.

В кінці 20-х років Б. К. Пилипенко захопився дослідженням скла і історією його виробництва в Україні, організував відповідну виставку при Всеукраїнському історичному музеї ім.Т. Г. Шевченка. Важливою сторінкою в науковій біографії Б. К. Пилипенка була його участь у експедиції по дослідженню промисловості України, в якій він очолював польову групу. Про розмах роботи останньої певне уявлення можуть дати такі конкретні факти. За 40 літніх днів 1932 р. члени групи обстежили 112 населених пунктів Правобережного Полісся, здолавши віддаль, переважно пішки та кіньми, в 2518 км. Були зібрані цінні відомості з історії місцевої промисловості, техніки, окремих підприємств, записані свідчення учасників історичних подій. У населення було придбано 475 експонатів, цілий ряд архівних документів, виготовлено

359 креслень та фотографій пам'яток. Ознайомившись із представленими експедицією звітами, НКО України та ВУАН виділили додаткові кошти для їх публікації.

Підготувати матеріали для друку мав Б. К. Пилипенко - вчений секретар експедиції. Вже восени 1932 р. він приступив до роботи. Однак, завершити цю працю так і не встиг. 25 лютого 1933 р. Борис Кузьмич був заарештований органами ДПУ як член міфічної Української військової організації (УВО). Але 11 травня 1934 р. в зв'язку з відсутністю достатніх доказів вини, його звільнили з в'язниці під підписку про невиїзд з Києва. В липні ж 1934 р., оскільки "слідством не було зібрано достатніх даних для передачі гр. Б. К. Пилипенка до суду", його справу взагалі припинили¹².

Звільнившись, Б. К. Пилипенко поновився на роботі у Київському історичному музеї. В червні-грудні 1934 р. весь вільний час віддавав роботі підготовки експозицій Всеукраїнського музейного містечка. Не міг напрацюватися досхочу, немов відчуваючи, що то були останні місяці і дні його творчої біографії.

В квітні 1935 р. Б. К. Пилипенка заарештували знову. Цього разу слідчі досить детально розробили версію його участі в антирадянському підпіллі. Після звільнення з тюрми Б. К. Пилипенко, виявляється, був завербований керівником нової організації українських націоналістів, відомим українським письменником та літературознавцем М. Зеровим. Як і попередня, ця організація ставила за мету створення самостійної Української держави, але вже з фашистським ладом. Зрозуміло, що визначивши такі глобальні цілі організації, слідчі "потурбувалися" про розширення її складу. Так, до організації попали В. Седляр, М. Бойчук, М. Вороний, К. Кржемінський, А. Лебідь, Л. Мітькевич, В. Кричевський, М. Жук, В. Базилевич, П. Курінний, О. Оглоблін, П. Філіпович та цілий ряд інших провідних науковців і культурних діячів республіки¹³.

Більшість з них було засуджено. Однак, по різних справах, в зв'язку діяльністю різних "організацій" та

“груп”. Навіть з точки зору елементарної логіки, вже це якразово свідчило про надуманість усіх звинувачень. Але у сталінського правосуддя була своя, зрозуміла лише йому, логіка. В її рамки повністю вкладалось рішення Військового трибуналу Київського військового округу від 4 лютого 1936 р. про засудження Б. К. Пилипенка до 7 років виправно-трудоxих таборів. Не суперечило логіці правників на кшталт Ульріха і рішення судової трійки НКВС Ленінградської області, яка за тими ж звинуваченнями 9 жовтня 1937 р. засудила Б. К. Пилипенка до розстрілу¹⁴....

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО України).-Ф. 166, оп. 6, спр. 3125.-Арк. 148; оп. 12, спр. 5973.-Арк. 3, 6, 10.

² Державний архів Служби безпеки України (далі - ДА СБУ).-Спр. 48570 ФП.-Т. 4.-Арк. 27-29.

³ ЦДАВО України.-Ф. 166, оп. 6, спр. 3125.-Арк. 148.

⁴ Там само. - Оп. 12, спр. 5973.-Арк. 3, 7.

⁵ Там само. - Оп. 6, спр. 3125.-Арк. 144, 148; оп. 12, спр. 5973.-Арк. 4,1.

⁶ Там само. - Спр. 5973.-Арк. 148, 149; ДА СБУ. -Спр. 49438 ФП.-Арк. 28, 43.

⁷ Там само. - Спр. 3125.-Арк. 148-150, 191; оп. 12, спр. 5973.-Арк. 13.

⁸ Там само. - Спр. 3125.-Арк. 147, 149, 192; Каталог Всеукраїнської ювілейної виставки (10 років Жовтня).-Харків-Київ-Одеса, (1927).-С. 19; Виставка української книжкової графіки. Каталог. - Харків, 1929.-С. 64.

⁹ ДА СБУ.- Спр. 49438 ФП. - Арк. 30, 43.

¹⁰ ЦДАВО України. - Ф. 166, оп. 6, спр. 2073.-Арк. 6; спр. 3125.-Арк. 150; спр. 3379.-Арк. 9.

¹¹ Там само. - Оп. 9, спр. 1509.-Арк. 19-19 зв.

¹² ДА СБУ. - Спр. 49438 ФП.- Арк. 1-2, 30, 37-39, 45.

¹³ Там само. - Спр. 48570 ФП.-Т. 4.-Арк. 1-5, 1, 14, 17, 21, 27-34, 46-47, 58-59, 65-67, 72, 79.

¹⁴ Там само. - Спр. 52281 ФП.-Т. 2.-Арк. 38-39.

Нестуля О.О.